

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Εικόνες της ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΒΕΛΙΜΕΖΗ

Επιστημονικός Κατάλογος

ΝΑΝΩ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΙΔΡΥΜΑ Α.Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

5 Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

36,4x31x1,9 εκ.

Γύρω στο 1500

Στην εικόνα παριστάνεται το θέμα του θριάμβου των εικόνων την Κυριακή της Ορθοδοξίας. Από την επιγραφή της εικόνας σώζονται επάνω δεξιά τα γράμματα ΔΟΞΙΑ. Στην παράσταση, που χωρίζεται σε δύο ζώνες, περιλαμβάνονται όλα τα εικονογραφικά γνωρίσματα του τύπου, που καθιερώνεται σε αρκετά μεγάλο αριθμό μεταβυζαντινών παραστάσεων. Μεγάλες φθορές από παλαιότερη συντήρηση υπάρχουν στη ζωγραφική επιφάνεια στις μορφές και στο χρυσό κάμπο.

Στην επάνω ζώνη, στο κέντρο, η μεγάλου σχήματος εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας είναι τοποθετημένη επάνω σε δάθρο, που καλύπτεται από κόκκινο χρυσοκέντητο, με το θέμα του σταυρού, ύφασμα. Την εικόνα στηρίζουν δύο φτερωτές νεανικές μορφές, ντυμένες με κόκκινο και θαθύ κεραμίδι μακρύ στιχάριο αντίστοιχα, που προβάλλουν πίσω από το δάθρο¹. Στο επάνω τμήμα της εικόνας λευκό ύφασμα σκεπάζει την άκρη του λλαισίου και πέφτει με μικρές πτυχές στα πλάγια. Αριστερά η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και ο βασιλεύς Μιχαήλ ταυτίζονται από τις σχετικές επιγραφές: *ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ, ΜΙΧΑΗΛ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ*. Φορούν κόκκινη αυτοκρατορική ενδυμασία με λώρο και στέμμα και κρατούν σταυρό, ο οποίος έχει καταστραφεί².

Στα δεξιά εικονίζονται ο πατριάρχης Μεθόδιος και ο ιεράρχης Θεόδωρος, των οποίων τα ονόματα διαβάζονται στην υπέρυθρη φωτογραφία, όπου διακρίνονται τα γράμματα: *ΘΟΔΙΟΣ, ΘΕΟ*. Τα ονόματα των δύο μοναχών που ακολουθούν είναι δυσανάγνωστα. Στην κάτω ζώνη, στο κέντρο δύο μοναχοί κρατούν εικόνα του Χριστού Παντοκράτορος και ταυτίζονται πιθανότατα με το Θεοφάνη τον Ομολογητή και το Θεόδωρο Στουδίτη. Οι επιγραφές με τα ονόματα των αγίων έχουν εξαλειφθεί στη ζώνη αυτή και η προτεινόμενη ταύτιση στηρίζεται σε ό,τι διακρίνεται στην υπέρυθρη φωτογραφία καθώς και στις γνωστές ανεπιγραφές παραστάσεις της σκηνής που αναφέρονται παρακάτω. Στην άκρη αριστερά παριστάνεται η αγία Θεοδοσία που κρατεί μικρή εικόνα του Χριστού σε κόκκινο κάμπο³. Πλάι

30. Η Κυριακή της Ορθοδοξίας, γύρω στο 1500, αρ. Κατ. 5.

31. Η Κυριακή της Ορθοδοξίας, αρχές
15ου αι. Βρετανικό Μουσείο.

της στέκουν τρεις αντίστοιχοι μοναχοί. Ο τρίτος, με κοντό χιτώνα έως τη μέση της κνήμης και ανάλαβη, ταυτίζεται πιθανώς με τον άγιο Ιλαρίωνα. Πλάι στο Θεόδωρο Στουδίτη, στα δεξιά, παρουσιάζεται ιερόεργος με την επιγραφή ΑΡΧ, πιθανώς ο Αρχάγγελος. Πλάι του τρεις μοναχοί και πίσω τους προβάλλει ένας τέταρτος.

Η εικονογραφία του θέματος κατάγεται από σαφείς λιτανείες της εικόνας της Παναγίας, όπως στη Βλαχέρνα της Αγίας, στην Δοξάνη και σε κινητό έθροισμα της Μόσχας³², όπου μορφές πιστών διατάσσονται γύρω από την εικόνα της Παναγίας. Το παλαιότερο δείγμα με τη σκηνή της Κυριακής της Ορθοδοξίας είναι γνωστό σε εικόνα του Βρετανικού Μουσείου που χρονολογείται γύρω στο 1400 και έχει αποδοθεί σε εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης³³ (Εικ. 31). Με την εικόνα αυτή η ομοιότητα σε κάθε εικονογραφική λεπτομέρεια είναι εντεταπωμένη.

32. Η Κυριακή της Ορθοδοξίας, γύρω
στο 1500, αρ. Κατ. 5 (επιτοίχια με
επιγράψεις αντίστοιχες).

Ελάχιστες διαφορές διαπιστώνονται στο χρυσό κέντημα του υφάσματος που καλύπτει το δάθρο της εικόνας της Παναγίας και στη διακόσμηση με σταυρούς του σάκκου του πατριάρχη Μεθοδίου και του φαλονίου του ιεράρχη της κάτω ζώνης. Η ομοιότητα αυτή εντυπωσιάζει περισσότερο, γιατί επεκτείνεται ακόμη και στις διαστάσεις του ξύλου των δύο εικόνων που είναι σχεδόν όμοιες (39x31 εκ. η εικόνα του Βρετανικού Μουσείου). Οι εικονογραφικές ομοιότητες υποδεικνύουν, αν όχι την αντιγραφή της μιας από την άλλη εικόνα, τη χρήση ενός κοινού ανθιδόλου. Τεχνοτροπικά, ωστόσο, οι δύο εικόνες διαφέρουν. Στην εικόνα μας η απόδοση των χαρακτηριστικών των προσώπων, καθώς και των λεπτομερειών στη διακόσμηση της ενδυμασίας, είναι απλούστερη, ενώ η χρωματική κλίμακα και στις δύο εικόνες παραμένει κοινή, καθώς κυριαρχούν οι καστανόφαιοι τόνοι στις ενδυμασίες των μοναχών και το φωτεινό κόκκινο στις αυτοκρατορικές ενδυμασίες, στις ενδυμασίες των αγγέλων και στο ύφασμα της εικόνας της Παναγίας. Και στις δύο παραστάσεις η εικόνα της Παναγίας αποδίδει τη μορφή της μητέρας και του δρέφους στον ίδιο εικονογραφικό τύπο της μετωπικής Οδηγήτριας, με το Χριστό επίσης μετωπικό με απλωμένο το δεξί χέρι σε ευλογία. Ο τύπος αυτός καθιερώνεται στην κρητική ζωγραφική του 15ου αιώνα με εικόνες όπως η Οδηγήτρια του Ανδρέα Παδία, που βρίσκεται στη Ρώμη⁶. Το εικονογραφικό αυτό γνώρισμα, καθώς και μερικά άλλα, όπως τα διακοσμητικά θέματα με ελισσόμενους δλαστούς σε ταινίες στο ύφασμα του δάθρου της εικόνας της Παναγίας και στην αρχιερατική ενδυμασία των ιεραρχών στην εικόνα του Βρετανικού Μουσείου, που συναντούμε στη διακόσμηση της κλίνης σε εικόνες της Κοίμησης της Παναγίας του 15ου αιώνα, επιτρέπουν νομίζω την απόδοσή της σε εργαστήριο κρητικό των αρχών του 15ου αιώνα. Η τεχνοτροπική αυτή διαφορά μεταξύ των δύο εικόνων οφείλεται σε διαφορά εργαστηρίου και πιθανώς και στη χρονική απόσταση που χωρίζει τις δύο εικόνες.

Η Αναστήλωση των Εικόνων είναι θέμα που συναντούμε σε εικόνες και σε τοιχογραφίες του 16ου αιώνα. Από τα καλύτερα δείγματα του πρώτου μισού του 16ου αιώνα είναι η εικόνα που έφερε την πλαστή υπογραφή του Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη στο Μουσείο Μπενάκη⁷ σε σύνθεση που περιλαμβάνει μεγαλύτερο αριθμό προσώπων, όπως και η εικόνα στο Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας του Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη (1570/1575-περίπου 1631)⁸. Το θέμα συναντούμε, τέλος, και σε δύο εικόνες της Συλλογής Τσακυρογλου, του δεύτερου μισού του 16ου αιώνα, με διαφορετική, απλούστερη απόδοση⁹. Σε αυτά τα παραδείγματα λαϊκότερης τέχνης αξίζει να προσθέσουμε και εικόνα μελχιτική του 18ου αιώνα, του ζωγράφου Χάννα¹⁰.

Το θέμα διαδίδεται και στις τοιχογραφίες του Αγίου Όρους, όπου ο Θεοφάνης στη μονή της Λαύρας (1535) και στη μονή Σταυρονικήτα (1545-1546)¹¹ αντιστρέφει τα πρόσωπα που παριστάνονται στις δύο ζώνες, ενώ αργότερα στη μονή Δοχειαρίου (1658) η σκηνή περιορίζεται σε μία μόνο ζώνη¹².

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω, το μοναδικό συγγενικό δείγμα με την εικόνα μας παραμένει η εικόνα του Βρετανικού Μουσείου. Η ομοιότητα της εικονογραφίας υποδηλώνει τη συνύπαρξη των ζωγράφων των δύο εικόνων στον ίδιο χώρο και παρέχει πιθανή ερμηνεία για την ταύτιση των εικονογραφικών τους τύπων. Δυστυχώς, η κατάσταση της διατήρησης της εικόνας μας δεν επιτρέπει περισσότερες παρατηρήσεις για την τεχνοτροπία της, κάτι που θα εξασφάλιζε με μεγαλύτερη ακρίβεια τη χρονολόγησή της. Για όλους τους παραπάνω λόγους η απόδοση

της εικόνας μας σε κρητικό εργαστήριο, συντηρητικό, που ακολουθεί τα πρότυπα του 15ου αιώνα, στα τέλη του ίδιου αιώνα ή λίγο αργότερα φαίνεται αρκετά πιθανή.

ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ Η επιφάνεια της ζωγραφικής έχει φθορές στα λευκά φώτα και στις λεπτομέρειες της ενδυμασίας, που οφείλονται σε παλαιότερη συντήρηση της εικόνας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Αδημοσίευτη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κατά τη Ν. Patterson-Ševčenko, 1995, σ. 48, πρόκειται για εξιδανικευμένες μορφές των μελών της αδελφότητας που τιμούσε την εικόνα.
2. Για παρουσιάσεις της Θεοδώρας βλ. Κατσέλακη, 1995, σ. 129-138.
3. Για την εικονογραφία της αγίας βλ. Galavaris, 1994, σ. 313 κ.ε., εικ. 2.
4. Patterson-Ševčenko, 1995, σ. 47 κ.ε., εικ. 1, 2, 3.
5. *Byzantium*, 1994, σ. 129-131, αρ. 140 (R. Cormack).
6. Hagedorn, 1977, σ. 209 κ.ε., πίν. 11, 12a, 13a. Ν. Χατζηδάκη, 1993, σ. 160, αρ. 39.
7. Ξυγγόπουλος, 1951, σ. 9-10, αρ. 6, πίν. 6' βλ. πρόσφατα Α. Δρανδάκη, 1996, σ. 183.
8. Chatzidakis, 1962, σ. 96, αρ. 63, πίν. 48.
9. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, 1980, αρ. 74, 75, σ. 70.
10. *Icones grecques, melkites, russes*, 1993, σ. 262-263, αρ. 84.
11. Millet, 1927, πίν. 131.2. Χατζηδάκης, 1986, εικ. 123.
12. Millet, 1927, πίν. 228.1' βλ. και τοιχογραφία στο Ηορονο (1608), Tatic-Djurić, 1995, σ. 557, εικ. 14.